

Sayı : 13

Sene : 1983 - 1987

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Prof. Dr. İBRAHİM KAFESOĞLU
HATIRA SAYISI

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1987

AY - YILDIZ'IN TARİHİ HAKKINDA

Semavi Eyice

Çok yıl önce Türk denizcilik tarihçisi rahmetli Fevzi Kurtoğlu, Türk bayrağı ve ayyıldız hakkında ufak bir araştırma yapmış¹, sonraları bunu daha geliştirerek, bol resimli bir kitap halinde bir daha bastırmak imkânını bulmuştur². Bu kitapta Türkiye'nin resmi alâmeti olan ayyıldızın ayrı ayrı tarihçesi tesbite çalışıldıktan başka, önce Osmanlı devleti'nin sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nin alâmeti olan ayyıldızın bugüne kadar geçirdiği gelişme üzerinde durulmuştur. Fakat içindeki malzemenin zenginliğine rağmen, F. Kurtoğlu'nun kitabında ayyıldız'ın bir arada Osmanlı devletinin resmî alâmeti olarak ilk defa ne vakit kullanıldığına dair yeterli bilgi bulunmaz. Türk tarihini yakından alâkadar eden bu millî sembolümüzün ilk olarak hangi tarihe doğru, ortaya çıktığına dair gözümüze çarpan ufak notları burada sıralamayı faydalı bulduk.

Yalnız ay, yani hilâl, Osmanlı devrinde sancaklarda, ve çeşitli başka yerlerde, alemlerde ve tuğların gönderlerinde kullanılan bir alâmettir³. Fakat bunun önüne bir yıldız konulması nisbeten yeni-

* Bu küçük araştırmamızı hazırlarken yardımcı olan Ana Bilim Dalımız mensuplarından Dr. Tanju Cantay ile Dr. Hüsameddin Aksu'ya teşekkür ederim.

1 Fevzi (Kurtoğlu), *Sancağımız (Deniz Mecmuası, sayı 329'ın Tarih kısmı ilâvesi)* İstanbul 1933. Aynı kitap ayrıca da satışa çıkarılmıştır, *Sancağımız*, İstanbul 1934.

2 Fevzi Kurtoğlu, *Türk Bayrağı ve Ay yıldız* (Türk Tarih Kurumu yayını, VII, 4), Ankara 1938.

3 Türklerde ve İslâm âleminde ay (hilâl) alâmeti hakkında pek çok yayın vardır. Bunlardan bazılarını burada işaret etmeği yerinde bulduk: G[ourdon] de G[enouillac], *Croissant* maddesi, *La Grande Encyclopédie*, XIII, s. 463; Yacoub Artin Pacha, *Contribution à l'étude du blason en Orient*, London 1902,

dir. Önceleri bu yıldız, çok şualı bir rozet biçiminde oluyordu. Onun değişerek şimdiki beş uçlu bildiğimiz şekli alması çok yenidir. Hatta, Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında bile belirli bir nizama uymasızın yapılan ay ve yıldızların bayrakları süslediği eski fotoğraflarda görülür⁴. Osmanlı devleti ondokuzuncu yüzyılda, resmi alâmet olarak iki tarafı sancaklı, çeşitli silâhlarla donatılmış ve resmi dairelerin çoğunda cephelerinde hâlâ görülen armayı kabul etmiş olmakla beraber ay - yıldız da devlet sembolü olarak resmî binalarda yer alıyordu.

İsrael'de Tantura'da Eski Eserler Müdürlüğünün Sualtı Araştırma Kurumu'ndan J. Galili idaresinde Shelley Wachsman ve Kurt

ancak üçyüz nüsha olarak basılan bu eser zengin malzeme ihtiva etmekle beraber, bir amatör tarafından yazıldığından birçok aksaklıklara sahip olduktan başka, çok eski malzemeye dayandığı için bazı hususlarda eksik kalmıştır, fakat bunlara rağmen değerli bir araştırmadır; Ali (Miralaylıktan müteakit) *Sancağımız ve ay-yıldız nakışı*, «*Türk Tarih Encümeni Mecmuası*» VIII, sayı 46-48 (1333 = 1917), s. 193-208, 257-265, 376- 390; W. Barthold, *İslâmîğin sembolü olarak hilâl meselesine dair bilgiler* (rusca), «*Bulletin de l'Académie des Sciences de Russie*» (1918) [bu yayın görülememiştir]; W. Ridgway, *The Origin of the Turkish Crescent*, «*Royal Anthropological Society*» (London 1908), bu makale türkçeye de çevrilmiştir, bkz. *Türk hilâlinin ash*, çev. Halil Hâlid, «*İlahiyat Fakültesi Mecmuası*» I, 2 (1926), s. 158-182, I, 3, s. 36-51 ayrıca 7 levha, bu ikinci kısım Yacoub Pacha'nın kitabının *Hilâl* fashının tercümesidir; Riza Nour (Riza Nur), *L'histoire du Croissant*, «*Türk Bilik Rövüsü - Revue de Turcologie*» I, 3 (İskenderiye 1933), bütün sayıyı bu makale işgal etmektedir; Arménag Sakisian, *Le Croissant comme emblème national et religieux en Turquie*, «*Syria*» XXII (1941), s. 66-80; R. Ettinghausen, *Hilâl* maddesi, *Encyclopaedia of Islam*, yeni baskı, III (1965), s. 381-385; malesef *Türk Ansiklopedisi* ile *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki *Hilâl* maddeleri çok yetersizdir. Emel Esin, «*KÜN-AY*», *Ay-Yıldız motifinin proto-Türk devirden Hakanlılara kadar ikonografisi*, VII. *Türk Tarih Kongresi-Ankara 25-29 Eylül 1970, Bildiriler*, Ankara 1972, s. 313-359 ve levhalar; ise Osmanlı devrine çok az temas etmekte, ay-yıldız motifinin Türk tarihinin erken devresindeki tarihçesi üzerinde durmaktadır.

4 Anonim (A. Süheyl Ünver), *Türk bayrağı*, «*İstanbul Şehremaneti Mecmuası*» VI, sayı 63-64 (1929), s. 63-64, 103-113; ayrıca bkz. Topyavi zade Osman Rifat, *Bayrağımıza dair birkaç söz*, «*İstanbul Belediye Mecmuası*» VII, sayı 84 (1931), s. 446-458; Bugünkü bayrağımızın esasları ancak 1936'da bir kanunla tesbit olunmuş, arkasından da nizamnamesi çıkarılmıştır, bkz. *Türk Bayrağı kanunu*, İstanbul 1936; *Türk Bayrağı kanunu ve nizamnamesi*, İstanbul 1938; bu kanunun çıkmasına dair bir araştırma olarak bkz. Mehmed Kemal, *Bayrak kanununun öyküsü*, «*Cumhuriyet*» gazetesi, 28 Ekim 1983'den itibaren.

Raveh tarafından yapılan araştırma sonunda çeşitli silâhlar ve gülleler ile beraber iki de top bulunarak karaya çıkarılmıştır. Bu toplardan biri temizlendiğinde onun bir Türk topu olduğu görülmüştür. Namlusunun üst yüzünde bir tuğra ile ay - yıldız alâmeti kabartma olarak işlenmiş olan bu topun böylece Türk eseri olduğunda hiç bir şüphe kalmamaktadır⁵.

İsrailli arkeologlar buldukları çeşitli silâhlar hakkında yaptıkları araştırmalar sırasında, Napolyon'un Akkâ seferi hakkında bilgi veren Louis - Alexandre Berthier'nin yazdığı bir notu tesbit etmişlerdir. Buna göre Napolyon Yafa'da ganimet olarak ele geçirdiği Türk toplarını kalenin muhasarasında kullanmak üzere Akkâ önüne getirtmişti. Fakat 1799 yılının 20 Mayıs'ında Akkâ'da bir başarı elde edemeyen ve askerlik hayatının ilk mağlubiyetini gören Napolyon geri çekilmeğe karar vermişti. Amiral Perrée komutasında Fransız donanması da Tantura önünde ricati desteklemek üzere demirlemişti. Fransızların götürmekten vazgeçtikleri silâh ve malzeme Tantura önünde denize atılmıştı⁶. Bunlar yirmi top idi. Beş adet çok ağır muhasara topundan ikisi ise acele kıyıda kuma gömülmüş ve 22 Mayıs günü Napolyon Tantura'dan ayrılmıştı. Yeteri kadar hayvan olmadığından topları bırakmak zorunda kalan Bonaparte, elindeki Türk toplarından sadece hafifleri beraberinde götürmüş ve ağırılarını Tantura sahilinde denize attirmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, namlusu üzerinde ayyıldız olan top, 1799'da Fransız ordusunun denize attıklarından biridir. Şimdi bu top diğerleri ile Nahsholin Kibutz'unda Deniz ve Bölge Arkeolojisi merkezinde muhafaza edilmektedir.

1799'da denize atıldığı böylece açıkça anlaşılan bu topun üzerinde en eski şekilleri ay ve yıldız bir arada bulunmaktadır. Bu du-

Ahmed Refik, *Türkiye Cumhuriyeti'nin arması nasıl oluyor?*, «İkdam», 26.11.1925 (10284). Kşl. M. Gökman, *Ahmed Refik Altınay*, İstanbul, 1978, s. 320.

5 S. Wachsman ve K. Raveh, *The Guns of Tantura, Napoleonic weaponry from beneath the sea*, «Israel-Land and Nature» IX, 2 (1983-84), s. 56-60.

6 Napoleon tarafından mareşallığa kadar yükseltilen ve kendisine Wagram prensi ünvanı verilen Alexandre Berthier (1753-1815) Rusya seferine rıza göstermediğinden gözden düşmüş, ve esrarlı bir biçimde kazaen veya bir cinayet sonunda ölmüştür. *Mémoires du Maréchal Berthier-Campagne d'Égypte*, I, Paris 1827.

ruma göre Türk toplarının üzerlerinde en geç olarak ay - yıldız alâmeti Sultan III. Selim (1789 - 1808) yıllarında mevcuttur. Nitekim İstanbul Askerî müze'de ve Rumelihisarı önünde teşhir edilen toplardan bazılarında da aynı alâmeti görmek mümkündür. Tantura'da bulunan topun üzerindeki tuğra okunmaya çalışılmadığı gibi, makalede bir fotosu da olmadığından kime ait olduğu anlaşılamamakta, dolayısıyla ay - yıldızlı topun kimin zamanında dökülmüş olduğu öğrenilememektedir. Fakat her halükârda en azından 1799'dan bir kaç yıl önce olmalıdır. İstanbul'da Rumelihisarı önünde duran tunç toplardan birinin de namlusunun uç kısmında ay ve yıldız kabartması olduğu gibi, baş kısmında da tuğra ile birlikte tunca oyularak yazılmış bir yazı ve gayet açık surette belirli H. 1217 (= 1802/03) tarihi vardır (Res. 2-4). Sermed Muhtar [Alus] in 1920'de basılan Askerî Müze kataloğunda ise III. Selim'in H. 1214 (= 1799 - 1800) tarihli bir topu olduğu bildirilmektedir⁷. Bu toplar Filistin'de Tantura'da bulunanlardan daha geç tarihlerde döküldüklerine göre, bu çeşit silâhın üstüne ay ve yıldız alâmeti işlemek artık yaygınlaşmış demektir.

İstanbul'da Başbakanlık Arşivinde, Hatt-ı Hümayun'lar arasında no. 14553'de bulunan bir vesika, ay-yıldız'ın bir arada Devlet alâmeti olarak resmen kullanıldığını ve bunun III. Selim devrinde olduğunu hiçbir şüpheye yer vermeyecek surette gösterir⁸. Bu vesika ile birlikte olması gereken dört resim ise çıkmamıştır. Vesikanın üzerinde tarih yoktur. Arşiv tasnif edilirken önce bu yazının tarihi olarak H. 1223 (= 1808) yazılmış, sonra bu düzeltilerek, H. 1208 (= 1793/94) kaydedilmiştir. Gayet tabiidir ki bu tarih bir tahminden ibarettir. Bu vesikada Tophane ve Top arabacıları nâzırı Reşid Mustafa Efendi kaleme aldığı tahririnde, sür'at toplarının islâhı ge-

7 O. Sermed Muhtar [Alus], *Askerî müze rehberi*, İstanbul 1920, 2. faskül, lev. 22'de res. 1; aynı kitabın Fransızca baskısı, *Musée Militaire Ottoman-Guide*, İstanbul 1920. Bu yazımızı hazırlarken Askerî Müze'de bir inceleme yapmamız ve fotoğraf çekmemiz, formalite engelleri yüzünden ve Genelkurmay Başkanlığından izin alma gerektiğinden maalesef mümkün olmamıştır.

8 Turgud Işıksal, *III. Selim'in Türk topçuluğuna dair bir Hatt-ı Hümayunu*, «İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi» 11-12 (1955, baskı 1956), s. 179-184. Artin Paşa, *not 3'deki yerde*, s. 158-159; Sakisian, *not 3'deki yerde*, s. 79'da al sancak üzerinde ay yıldızın III. Selim devrinde kabul edildiğini kaynak göstermeksizin yazarlar. Bu arşiv vesikası ile aydınlanmış olmaktadır.

rektiğini bildirerek, Avusturya (Nemçe), İngiltere ve Fransız topraklarının daha hafif olduklarına işaretle bizdeki toprakların da daha hafif dökülmeleri lüzumuna işaret etmektedir. Bu tahrir (Önerge) Sadrazama takdim edilmiş, o da bir derkenar yazarak Padişaha sunmuştur. Bizim için çok ilgi çekici olan, bu tahririn bir köşesine Padişah'ın yazmış olduğu nottur :

«Benim Vezirim, Takdir mucibince Fransakârî mişillü isâğa oluna ve üzerlerine tuğradan ma'da ağzına karip mahalle hilâl şekli ile bir yıldız resm oluna arabaları dahi mukaddem verdiğimiz nizam gibi resimli ve rengi gayet intizamla olsun ve ohra ile boyansun ve toprakların eğesi gayetle ince olup cilâları altun gibi parlasun».

Böylece ay ve yıldızdan meydana gelen Devlet sembolünün hiç değilse topraklar üzerinde yer almasının resmîleştiği anlaşılmaktadır.

İstanbul'da Deniz Müzesinde olan Tersane-i Amire Emîni Osman Efendi tarafından takdim edilen H. 18 Zilkade 1207 (= 1793) tarihli bir buyrultuda donanma kalyonlarına çekilecek sancakların al renkte olması ve üzerinde beyaz ay ve yıldız bulunması öngörülmüştür: «Tersane-i Amire emîni saadetlû Osman Efendi hâzretlerinin takdim eyledikleri defter gûna bir kît'a memhur tahrirleri mefhumunda Donanma-i Hümâyûn kalyonlarının sancakları badezemin kırmızı şahdan ve ortalarına alâm için ay ve yıldız resimleri imâli, irade-i mülükâne olmaktan nâşi...»⁹.

1957 yılında Sivas'a yaptığımız bir seyahatte, Gündük minare denilen Eretna oğullarına ait türbenin karşısında olan eski bir Türk konağının saçağında sıva üzerine yapılmış süsleme arasında toprakların üzerindeki ay - yıldız'ın benzeri alâmeti ile H. 1211 (= 1796/97) tarihini görerek not etmiştik. Bu yazımızı hazırlarken Sivas'da öğretim üyesi Dr. Hakkı Acun ricamız üzerine yerinde yaptığı araştırmada konağın bir kısmının hâlâ durmasına karşılık, büyük bir bölümünün yıktırılmış olduğunu ve ay - yıldız ile tarihin görülemediğini bize mektupla bildirdi. Maalesef elimizde bir fotoğrafı bulunmayan fakat not defterimize kurşun kalemle bir resmini çizdiğimiz bu ay - yıldız'ın III. Selim yıllarında Osmanlı Devleti'nin işareti olarak Sivas gibi Anadolu'nun uzak bir şehrinde artık tanındığını ve böylece yaygınlaşmış olduğunu göstermektedir (Res. 7, 8).

9 Kurtoğlu, *Türk Bayrağı ve Ay-yıldız*, s. 114-115, kşl. res. 84 A.

Fakat bunların dışında ay ve yıldız alâmetinin kullanılması hususunda Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi (öl. 1787)'nin şimdiye kadar bilinen elyazma tek nüshası Topkapı Sarayı kütüphanesi, Hazine kısmı no. 1565'de bulunan *Mecmua-i Tevârih* adlı eserinde bir not ile karşılaşılr, var. 85/a'da şu kayıt bulunmaktadır (Res. 1)¹⁰: «Hüdâvendigâr-ı esbâk Sultan Mustafa Han Sâlis zamamna gelince Pâdişâhân-ı eslâf âlât-ı seferiyye ve edâvât-ı ceng ü cidâldan ola top-ı gülle kûb isti'mâl olunub Topçular Ocağında rîhte olan musanna' topların ve gerek Sakız'ın feth-i sânisinde icâd olunan kebîr topların kalıbına Sultân-ı zamân bulunan Pâdişâh-ı âlempenâhın ism-i sâmisî ve sâl-i nâmîsî dahî resm olunub, lâkin tuğra-yî Garrâ-yî Hü-mâyûn resm olunmamış idi. Sultan Müşârinüleyhin zamân-ı sa'd-iktirânında Françe Devleti'nden zuhûr iden Hezârfenn-i Frenk Beyzâde nâm Kont (?) ma'rifetiyle top dökmek ve sonra derûnunu delüb tahliye eylemek emrinde nice san'at-ı ta'lîm ve teshîl ü tefhîm idüb muhassanât-ı ma'ârifden olub Devlet-i Osmaniyye'ye mahsûs olan Nişân-ı Şerif-i Âlişânın dahî resm olunması müstahsin olmağla «Tevkiu's - Şer' sene 1187» tarihinde mezbûr tuğra-yî zîbâ dahî resm-i imlâ olunmuş idi. Hâlâ Sultan-ı zamân Abdülhamid Han hazretleri dahî resm-i mezbûri ibkâ ve istihsân buyurmağla Kanûn-ı Umûr-ı Sâ'ire gibi o dahî âdet-i bâkiye olunduğu bu mahâlle kayd ile mâşâ' ullah yâdigâr-ı devrân ber-güzâr-ı ihvân kılınmıştır». Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, açık olarak ay ve yıldızdan bahsetmez ise de, topların üzerlerine «Sultân-ı zaman bulunan Pâdişâh-ı âlempenâhın ism-i sâmisî ve sâl-i nâmîsî» yâni kısacası tuğrası işlenirken, Frenk Beyzâde'nin döktürdüğü yeni toplarda «Devlet-i Osmaniyye'ye mahsus olan Nişân-ı Şerif-i Âlişân'ın» da konulması usulden olmuştur dediğine göre, bu Nişân-ı şerif ancak ay-yıldız olabilir.

Bu kayıttan anlaşıldığına göre Sultan III. Mustafa (1757 - 1774) nın zamanında Türk hizmetindeki bir yabancının (Hezarfen Frenk Beyzâde) döktüğü topların üzerlerine H. 1187 (= 1773/74) tarihin-

10 *Mecmua-i Tevârih* hakkında bkz. Fahmi Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe yazmalar kataloğu* (Topkapı Sarayı Müzesi yayınları, 11) İstanbul 1961, I, s. 418, no. 1254; yayını, Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmua-i Tevârih* (İst. Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi yayını, no. 3092) yay. Fahri Ç. Derin ve Vâhid Çabuk, İstanbul 1985, s. 264-265.

de bu âlâmeti koyması usulden olmuş ve bu gelenek I. Abdülhamid (1774 - 1789) zamanında da devam ettirilmiştir. Bu bilgiyi kayd eden Ayvansaray'lı Hüseyin Efendi H. 15 Ramazan 1201 = 1 Temmuz 1787'de vefat ettiğine göre, III. Selim (1789 - 1807) yıllarındaki tatbikatı görmemiştir¹¹. Onun bahsettiği ve topları islâh ettiğini belirttiği *Hezarfen Frenk Beyzâde* ise Osmanlı ordusunu islâh etmek üzere bir süre Türk hizmetinde çalışan Macar asıllı olmakla beraber fransızlaşmış bir uzman olarak Fransa'dan gelen Baron François de Tott (1733 - 1793) olmalıdır¹². 1757 - 1763 yılları arasında İstanbul'daki Fransız elçiliğinde görevli bulunan, 1767'de Kırım'a Fransa konsolosu olarak gönderilen, Sultan III. Mustafa tarafından Osmanlı ordusunu yenileştirmek, bilhassa istihkâm ve topçuluğa yenilikler getirmek üzere İstanbul'a davet edilen Baron de Tott¹³, Boğazlarda da bazı istihkâmlar yapmış, 1770'de Kont Orloff'un komutasındaki Rus donanmasının Çanakkale boğazından geçişini engellemiştir. Fa-

11 Günay Kut ve Turgut Kut, *Ayvansarayî Hafız Hüseyin b. İsmail ve eserleri*, «İ.Ü. Ede. Fak. Tarih Dergisi» 33 (1981-82, baskı 1982) s. 401-439.

12 Osmanlı hizmetine girerek humbaracılık hizmetini islâh ettiği söylenen fransız Claude-Alexandre Comte de Bonneval (1675-1745) hatıra gelir ise de, bu «Frenk Bey-zâde» görünüşte müslüman olarak Humbaracı Ahmed Paşa adını aldığına göre, Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin kastettiği o olamaz. Çünkü ona «Frenk Bey-zâde» demez, doğrudan doğruya Türk adıyla anardı. François Baron de Tott, 1733'de Fransa'da Chamigny'de doğmuş, İstanbul'da Fransız elçisi olarak görevli Comte de Vergennes'in yanında 1757-1763 yıllarında tercüman olarak çalışmış, 1767'de Kırım hanlığına konsolos olarak gönderilmiş, onları Ruslara karşı kıskırtmış, 1770'de İstanbul'a dönerek Boğaz kalelerinin yapımında hizmet etmiş, topçuluğu islâh ederek, bazı yenilikler yaparak, döküme yenilikler getirmiştir. Fransa'ya döndükten sonra 1787'de Douai valisi olmuş, Büyük İhtilâl'de Macaristan'a göç etmiş ve Bad Tatzmannsdorf'da 1793'de ölmüştür. Türkiye ve Kırım hakkında yazdığı hatıraları pek çok defa basılmıştır, *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, Amsterdam 1785. Bu kitabın aynı yıllarda ingilizce ve almanca baskıları da yapılmıştır.

13 Topçuluk hakkında İstanbul Üniversitesi kütüphanesindeki iki yazma eser (no. 6850 ve 6852)'den başka bkz. Ahmed Muhtar [paşa], *Osmanlı topçuları* (Külliyat-ı Ulum ve Fünun-i Harbiyeden, Takım I, kısım 3, sıra 8) İstanbul 1314; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, II - Cebeci, Topçu, Top arabacıları, Humbaracı...* (Türk Tarih Kurumu yayını, VIII, 12) Ankara 1944; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde topçuluk hakkında bir de doktora tezi yapılmıştır. Alâeddin Avcı, *1700'den 1807'e kadar Osmanlı askeri teşkilâtında islâhat hareketleri*, 1975, Baron de Tott ve islâhatı hak. bkz. s. 104 ve dev.

kat hizmetlerinin takdir edilmeyişine üzülererek Fransa'ya dönmüş, Büyük İhtilâl başlayınca 1790'da buradan ayrılarak Macaristan'a göç etmiş ve 1793'de orada ölmüştür.

Şu halde Baron de Tott'un Türk hizmetinde olduğu yıllarda yâni 1768 - 1774'e doğru hilâl-yıldız âlâmeti topların üzerlerine konulmağa başlamış ve bu usul, hızla gelişerek 1790 yıllarında iyice yaygınlaşmıştır. O kadar ki, Chicago'da *The Art Institute*'de Burbon J. Berry koleksiyonunda olan ve 18. yüzyıl eseri olarak tarihlendirilen eski bir Türk işleminin üzerinde kalyonlar resmedilmiş, yukarıda ise, tarif ettiğimiz tipde ay ve yıldızlar işlenmiştir (Res. 5). Bu arada bazı eski kâğıtlarda su damgası olarak ay ve yıldız motiflerinin de kullanıldığına burada işaret edebiliriz¹⁴ (Res. 6, 17).

14 M. Briquet, *Les filigranes, Dictionnaire historique des marques du papier*, Genève 1907 (2. baskı Leipzig 1923), II, s. 314-315, no. 5374-5375'de ay yıldızlı su damgaları bulunduna işaret edilmiş olmakla beraber, biz bu kitabı bulup kontrol edemedik. Ayrıca, N.W. Nikolaev, *Watermarks of the Medieval Ottoman documents in Bulgarian libraries*, Sofia 1954'de de bu çeşit damgalar varmış. Bu kitap da görülemedi. H. 1086 (= 1675/76) tarihli bir vesikannın herhalde Avrupa menşeli olan kâğıdında, üst üste sıralanmış olarak bir taç, onun üstünde bir yıldız onun üstünde de ay vardır, bkz. A. Süheyl Ünver, *XV. inci yüzyılda Türkiye'de kullanılan kâğıtlar ve su damgaları*, «Belleten» XXVI, sayı 104 (1962), s. 746, resmi, s. 753 de no. 112. Bu biçimde su damgalarına sahip pek çok kâğıt tespit edilmiş olup bunların hemen hemen hepsi XVII. yüzyıla aittir. Bir iki örnek sadece XVIII. yüzyılın ilk yıllarına geçmektedir; bkz. Osman Ersoy, *XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Türkiye'de kâğıt* (A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. yayını, 145) Ankara 1963, s. 85, no. 58-62; s. 86, no. 63-64; s. 87, no. 68, 70; s. 137, no. 188; s. 138, no. 189; s. 162, no. 241, 242; s. 163, no. 244; s. 164, no. 245; s. 166, no. 248; s. 169, no. 255. Taçlı, ay ve yıldızlı pek çok su damgası IV. Mehmet (1648-1687.) devrine ait Boşnak Osman Paşa arşivindeki vesikalarda da görülmüştür. Bu kâğıtların Venedik'de yapıldıkları kabul edilir, kşl. F. Babinger, *Appunti sulle cartiere e sull'importazione di carta nell'Impero Ottomano specialmente da Venezia*, «Oriente Moderno» XI (1931) s. 406-415. Hilâl ve yıldızlı tip su damgaları ise H. 1218 (1803/04), bkz. s. 57, no. 1-3 ve H. 1219 (1804/05) e aittir, bkz. s. 58, no. 5-7. Su damgaları hakkındaki belli başlı kitaplar gözden geçirildiğinde daha başka örneklerle raslamak belki mümkün olacaktır, bu hususda bibliyografya için bkz. Osman Ersoy, *Bursa'da kâğıt fabrikası meselesi (XV-XVI. yüzyıl)*, «Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi» XXII, 1-2 (1964, baskı 1965), s. 101-116 ve ay. yazar, *Türkiye'de kâğıt...*, s. 2-5.

Fevzi Kurtoğlu, ay - yıldız'ın resmi devlet âlâmeti olarak kabulu-
lunu sadece III. Selim devrine çıkararak bu hususda dört dayanak
ileri sürer. Esasında bunlardan üçü daha önce Ali Bey tarafından
ortaya atılmış bilgilerdir.

1. Galip Etem Bey'in bahsettiği ve Mısır vakasında yararlığı
görülenlere verilmek H. 1216 (= 1801/02) yılında bastırılan nişan-
dır. Bunun bir yüzünde tuğra, diğer yüzünde ise «... kebir ay ve
yıldız menkuş...» idi¹⁵.

2. Üsküdar'da *Tabihane-i Hümayun* (Dar-üt-tıbâat el Cedîde)'da
H. 1219 (= 1804/05) de basılmış olan Coğrafya kitabında, esas me-
tin ile sona eklenen ve renkli 24 haritadan meydana gelen *Cedid At-
las tercümesi* arasındaki sahifede tuğra ile birlikte armadaki san-
cıklarda ay ve yıldız vardır¹⁶.

3. H. 1232 (= 1816/17) de basılan II. Mahmud'un cülusunda
yararlıkları görülenlere verilen altın madalyanın bir yüzünde ay -
yıldız vardır.

F. Kurtoğlu'nun eklediği başka bir bilgiye göre ise, Londra se-
faretî katiplerinden Mahmud Râif Efendi'nin H. 1213 muharremin-
de (= 1798)'de basılan Fransızca kitabındaki gemi resimlerinde ay -
yıldızlı bayraklar vardır¹⁷. Fevzi Kurtoğlu'nun gösterdiği başka bir
dayanak ise Halis Efendi terekesinden alınarak Deniz müzesine ko-
nulan Sancıklara dair albumdur. Tarihi olmamakla beraber H. 1215

15 Galib Edhem, *Takvim-i meskûkât-ı Osmaniye*, (Asar-ı Atika Müzeleri neşriyatı) İstanbul 1307, s. 486 lev. 10, res. 6; Kurtoğlu, *Sancağımız*, s. 23; *Türk Bayrağı ve Ay yıldız*, s. 113; İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk, *Osmanlı nişanları*, İstanbul 1967, s. 9.

16 Aslında İngiliz lâkabi ile tanınan Mehmed Râif Efendi tarafından Fransızca olarak yazılan *İcaletü'l cuğrafiya*, Yakovaki Efendi tarafından Türkçeye çevrilerek, sonuna bir yıl önce basılmış olan 24 haritalı *Cedit Atlas tercümesi* de eklenmek suretiyle H. 1219'da Üsküdar'da basılmıştır, kşl. Cevdet Türkay, *İstanbul kütüphanelerinde Osmanlılar devrine ait türkçe, arapça, farsça yazma ve basma coğrafya eserleri bibliyografyası*, İstanbul 1958, s. 24; ay. yazar, *Osmanlı Türklerinde coğrafya*, İstanbul 1959, s. 48-49.

17 Mahmoud Raif, *Tableaux des nouveaux réglemens de L'Empire Ottoman*, İstanbul 1798. Çok değerli bir ilim adamı olduğu anlaşılan Mahmud Raif Efendi Nizâm-ı Cedid'in kuruluşu sırasında, Boğaz nazırı iken, yeni uniformalara karşı ayaklanan Yeniçeri yamakları tarafından 1807'de öldürülmüştür.

(= 1800/01) yılına doğru yapıldığı tahmin edilen bu albümde altıncı kısımda ay ve yıldızlı sancaklar üç tane olarak gösterilmiştir. «Bunlar Kaptan Paşalara, mahsus olanı al zemin üzerinde beyaz üç hilâlli olup bir hilâlin önünde sekiz şualı yıldız vardır. Beylik gemilerinin kış gönderlerine ve kumandan gemilerinin orta direklerine çekilen bayraklarda ise al zemin üzerinde beyaz ay - yıldız vardır ki, bugünkü bayrağımızın esasını teşkil eder» denilmektedir¹⁸.

Bazı eski Türk sancaklarında da ay ve yıldız motiflerini andıran şekiller bulunmaktadır. Nitekim 1571'de İnebahtı (Lepanto) deniz savaşında İtalyanların eline geçerek Venedik'de Doç'lar sarayında «Onlar Salonu» nda teşhir edilen al ipekten 9 m. 70 ölçüsündeki bir sancağın üzerinde iki ucu bir daire halinde birleşen bir hilâl ile boşluğu içinde çok şualı bir yıldız vardır. Hilâlin gövdesinin içi de bir ayet yazısı ile doldurulmuştur¹⁹. Aynı savaşta İtalyanların eline geçen ikinci bir Türk sancağı ise Pisa'da Santo Stefano dei Cavalieri kilisesinde bulunmaktadır. Bunun da üzerinde Zülfikâr'dan ayrıca yakın çağlardakine çok benzeyen bir ay ile içinde bir yıldız bulunmaktadır²⁰. Hatta denilebilirki, burada ay ve yıldızlı Devlet âlâmeti, şimdikine çok yakın bir biçimde XVI. yüzyılda kullanılmıştır. Daha geç devirlerin sancaklarında da madalyon biçiminde hilâller ve bunların içlerinde çok şualı yıldızlar görülür. Sultan III. Mustafa'nın adı işlenmiş olan ve şimdi Deniz Müzesinde bulunan bir sancakda ise eski Sasanî kumaşlarının madalyonlarını hatırlatan bir dizi yuyarlak motifin çerçevelerinde yan yana sıralanmış hilâllerin içlerinde yıldızlar bulunmaktadır. Ancak bu sancakta bu ay - yıldız veya ay - güneşleri, tam manası ile Devlet âlâmeti olarak kabul etmek mümkün değildir²¹. Nitekim buna benzer motifler Topkapı Sarayındaki daha önceki bazı sancaklarda da görülür. Fakat bu motifi kıyafet olarak kullanılan dokumalarda da raslamak kabildir. Topkapı Sarayında, Kanunî Sultan Süleyman'ın çakşırı olarak kabul edilen bir

18 Kurtoğlu, *Türk Bayrağı ve Ay-yıldız*, s. 120, lev. 95 A.

19 Sakisian, *not 3'deki yerde*, s. 70, res. 1.

20 Ettinghausen, *not 3'deki yerde*, lev. XVI, res. 17; L. V. Bertarelli, *Liguria, Toscana a Nord dell'Arno, Emilia* (Guida d'Italia del Touring Club Italiano) I, Milano 1924, s. 297.

21 Ali Sâmî [Boyar], *Bahriye müzesi kataloğu*, İstanbul 1333 (= 1917), s. 63, no. 468, inv. no. 667, resmi var; Kurtoğlu, *Türk Bayrağı ve Ay-yıldız*, s. 89, res. 56.

dokuma üzerinde (İnv. no. 4414), uçları kapalı bir ay (hilâl) içinde çok şualı bir yuvarlak vardır ki, bu bir bakıma yıldız olarak da kabul edilebilir (Res. 13)²². Yine aynı müzedeki iki ipek gömlek de üzerlerindeki motifler bakımından oldukça dikkate değer. Bunlardan bir tanesi (inv. no. 4649). Sultan III. Murad (1574 - 1595)'a ait olarak kabul edilmektedir²³. Onun olmasa bile motiflerin klâsik üslupda oluşu bakımından erken bir devrin eseri olduğu muhakkaktır. Bunun üzerinde içi lâle ve karanfillerle doldurulmuş madalyonların içlerinde birer hilâl ve bunun içinde de on şualı birer ay - yıldız yer almaktadır. Yıldızın göbeğinde de ayrıca yine yıldız biçiminde birer rozet vardır (Res. 14-15). Sultan III. Mehmed (1596 - 1603)'e izafe edilen başka bir gömlekte ise (inv. no. 4496) kumaşı bezeyen motif büyük hilâllerden ve bunların içlerinde yer alan dörder tane altı şualı yıldızdan meydana gelmiştir (Res. 12)²⁴. Şu bir kaç örnek Türklerde ay-yıldız motifinin Osmanlı tarihinin klâsik çağında da varlığını isbatlamaktadır. IV. Murad (1623 - 1640) devrine âit olduğu kabul edilen çok değişik bir teknikte kadifeden dokunmuş mavi renkte bir kumaş üzerinde ise «soğuk damga gibi» baskıyla yapılmış hilâller ve bunların içlerinde dilimli madalyon biçiminde yıldızlar (?) vardır²⁵ (Res. 9). İlk bakışta ay-yıldız gibi görülebilen fakat gerçekte hilâl ve uçlarını birleştiren birer tomurcuktan meydana gelen bir motif IV. Murad (1623 - 1640)'m yaptırdığı Bağdat köşkünün sedef kakmalarında da yer almaktadır (Res. 28). Aynı yerdeki başka bağa ve sedef kakmalı yerlerde bol sayıda, kumaş ve sancaklardakine benzeyen hilâller vardır.

Ötedenberi mimarîde en eski ay-yıldız motifi örneği olarak Trabzon'da Ayasofya camii olan kilisenin güney cephesindeki pano üzerinde durulur. Gerçekten burada taş bir levhaya oyulmak suretiyle yapılmış ve taştan kesilmiş bir ay ile yedi şualı bir yıldızın bu yuvaya yapıştırılması suretiyle elde edilmiş bir ay-yıldız vardır²⁶.

22 Tahsin Öz, *Türk kumaş ve kadifeleri*, İstanbul 1946, I, s. 82, lev. XXVI.

23 Tahsin Öz, *ay. esr.*, s. 101, lev. XXXI.

24 Tahsin Öz, *ay. esr.*, s. 101, lev. XXXII.

25 Tahsin Öz, *Türk kumaş ve kadifeleri*, İstanbul 1951, II, s. 22, lev. L.

26 Tamara Talbot Rice, *Decorations in the Seljukid style in the Church of Saint Sophia at Trebizond, Beitrage zur Kunstgeschichte Asiens - In Memoriam Ernst Diez*, İstanbul 1963, s. 112, lev. 8 (s. 113'de); David Talbot Rice,

Bunun etrafındaki aynı teknikte geçmeli (*entrelac*) süsleme hiçbir şüpheye meydan vermeyecek surette Bizans işidir. Bu motifin buraya kanaatimizce camiin XIX. yüzyıldaki bir tamiri sırasında konulmuş olması da tamamen ihtimal dışı değildir (Res. 11).

Osmanlı-Türk Devletini ifade etmek için daha XVI. yüzyılda Batı'da bazen ay - yıldız âlâmeti kullanılıyordu. Bunların içinde en tanınmış olanı Avusturya'da Viyana'da şehrin başkilisesi olan Stephansdom'daki ayyıldızdır. Niçin yapıldığını öğrenemediğimiz bu sembol 1591 yılında madenî levhadan kesilerek, kilisenin kulesine takılmıştır. Bu bir hilâl olup içinde altı şuah bir yıldız vardır (Res. 16). Fakat 1683'de İkinci Viyana kuşatmasının Türkler aleyhine sona ermesinin arkasından 14 Temmuz 1686'da büyük güçlkle yerinden sökülerek, Şehir Meclisi tarafından Martin Lerch'e ayın üstüne lâtince şu yazı kazdırılarak kaldırılmıştır²⁷ :

A° 1529

Hac Solymanne Memoria tua

Türk ordusunun Viyana kuşatmasını kaldırarak çekilmeğe başladığı günün hatırası olarak, Viyana fırıncılarının yaptıkları ayçörek

The Church of Haghia Sophia at Trebizond, Edinburgh 1968, s. 51, lev. 21 F, burada bu levha ve motif hakkında herhangi bir açıklama yapılmamaktadır. Anadolu'nun Karadeniz kıyısının doğu kesiminde, merkezi Trabzon olmak üzere Komnenos'lar sülâlesinin küçük bir devlet kurarak hüküm sürdüğü sıralarda, XIV. yüzyılda yapılan bu manastır kilisesinde Türk sanatından alınma elemanlar pek çok olmakla beraber, ay yıldızın binanın en fazla göze çarpar bir yerindeki duvara ve yan girişin üstüne işlenmiş olmasına mâna vermek çok zordur. Kaldı ki, bu levhanın tam simetriğinde olan benzeri levhada orta dolgu zamanla tahribe uğramış olmakla beraber, orada da böyle bir motifin varlığına işaret edebilecek bir iz yoktur. Biz bu ay-yıldız motifinin, levhanın göbeğindeki baklava biçimindeki çerçevenin içinin boşaltılması suretiyle XIX. yüzyıl başlarında yapıldığını sanıyoruz.

27 Artin Paşa, *not s'deki yerde*, s. 152-155, kşl. lev. XVI; Rıza Nur, *not s'deki yerde*, Artin Paşa bu âlâmet için kaynak olarak L. Donin, *Der Stephansdom und seine Geschichte*, Wien 1873 başlıklı eseri gösterir.

J. Siebmacher'in 1605'de basılan *Wappenbuch...* adlı kitabında (yeni baskısı, O. Titan von Hefier tarafından, Nürnberg 1857), muhtemel Osmanlı armaları olarak, kırmızı zemin üzerinde beyaz ay-yıldız ile ay ve çarkifelek gösterilmiştir, bkz. A. Matkowski, *Les blasons représentant l'Empire Ottoman en Europe*, «IV^e Congrès Int. d'Art Turc-Aix en Provence 1971», 1976, s. 131, res. 9.

(*Kipfel*) ile üst yüzü önceleri altı, sonraları ise beş bıçak çizgisi ile yarılmış küçük ekmek (*Semmel*) de Türk ay - yıldızının hatıralarıdır.

Daha XVI. yüzyılda Osmanlı-Türk devletini ay - yıldız ile belirtmek hususunda pek az bilinen başka bir örnek vardır. Bartholomeo Georgievitz adında bir papazın, 1553 yılında, Roma'da basılan :

PROFETIA

DE I TVRCHI

delle loro rouina, ò la Conuersione alla fede di Christo
per forza della spada Christiana

IL LAMENTO DELLI CHRI -

stiani, che uiuono sotto l'imperio
del gran Turcho

LA ESSORTATIONE

Contra li Turchi alli Rettori della Repub. Christiana.

Cose ueramente pie & à ogni Chri-
stiano da legger utile, e molto necessarie

Nouamête cõposte et diualgata,

Per Partolomeo Georgievitz

Pellegrino di Gierusalé

Roma M.D.LIII

başlıklı 28 sahifelik risâlesinin takdim sahifesinde, ağaç oyma tekniğindeki gravürde de Osmanlı Devletinin işareti olarak ay ve yıldız görülmektedir²⁸. Bu resimde ortada kitabın uzun başlığı yer alır.

28 C. Göllner, *Tvrçica-Die europaeischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts, II - MDLI-MDC Jahrhunderts*, Bucureşti - Baden Baden 1968, s. 33, no.

İki yanında birer resim vardır. Bunlardan biri Alman İmparatoru V. Karl, diğeri ise Osmanlı Sultanı Kanunî Süleyman (Res. 18). Bu iki hükümdarın başları üstlerinde yer alan arma kalkanlarının içlerinde her iki Devleti temsil eden armalara yer verilmiştir. Bunlardan Osmanlı Padişahının armasında bir ay ile altı şualı bir yıldız bulunmaktadır. Böylece daha Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) yıllarında, Osmanlı devleti ay-yıldızlı bir âlâmetle Batı'da temsil edilebiliyordu.

Bazı Avrupa şehir ve kasabaları ile hıristiyan asillerinin armalarında da ay-yıldız görülmektedir. Bunlardan bir çoğunu Yakub Artin Paşa toplayarak kitabında tanıtmıştır. Bu örnekler arasında İrlanda kralı John'un 1199 tarihinde basılan *penny*'sinin üstünde görülen ayın içindeki şeklin bir yıldız olmayıp bir çarkı felek olduğunu sanıyoruz²⁹. Buna karşılık Türk bayrağındaki ay-yıldıza çok benzeyen bazı motiflere asalet armalarında raslanır. İtalya'da Cenova'da Bonfiglio³⁰ ve Brevei³¹ âilelerinin armalarında ayrı ayrı olarak ay ve yıldız vardır. Fakat Pedralbes'lerin armasında mavi (*Azur*) bir zemin üstünde altın bir ay ve bunun içinde altı şualı bir yıldız vardır. Böylece bu arma şaşılacak derecede Türk bayrağına benzemektedir³². Tomasini âilesinin armasında ise ay-yıldızdan başka bir de ağaç yer almaktadır (Res. 19)³³. Avrupa'nın Türklükle ilgisi olmayan başka hıristiyan âilelerinin armalarında da ay-yıldızı andırır motifler görülmektedir. Eflâk Bey'i Mircea cel Batrii (1386-1418)'in ve ondan sonradakilerin mühründeki armada böyle bir şekil vardır

930. Bu pek nadir risâlenin nüshaları Göllner'in tesbitine göre şu kütüphanelerde bulunmaktadır : Deutsche Staatsbibliothek-Berlin (U1 2175); O. Széchényi Könyvtát Budapest (RMK III 416); Harvard University Library Cambridge Mass. (ZHC. 5G 2958-552); British Museum London (3187. aa 42); Stadtbibliothek Ulm (Sch. 13.818).

29 Artin Paşa, *not 3'deki yerde*, s. 149.

30 A.M.G. Scorza, *Libro d'Oro della nobiltà di Genova*, Genova 1920, lev. VIII; ay. yazar, *Le famiglie nobili Genovesi*, Genova 1924, s. 40, no. 110, bu âile Nice'den gelerek XVI-XVIII. yy. arasında devam etmiş sonra sönmüştür.

31 Scorza, *ay. esr.* lev. IX; ay. yazar, *ay. esr.*, s. 45, ro. 131, Doğu menseli olan bu aile de sönmüştür.

32 Scorza, *ay. esr.* lev. XXVIII, ay. yazar, *ay. esr.*, s. 185, no. 571, İspanya'da Katalonya menseli olan bu aile 1463'den itibaren ortaya çıkmış, 1528'de Lomellini âilesi ile birleşerek kaybolmuştur.

33 Scorza, *ay. esr.*, lev. XXXVI; ay. yazar, *ay. esr.*, s. 246, no. 765.

(Res. 20)³⁴. Bu armadaki hilâl bazen bir öküzün boynuzları olmuş, yıldızın yerini ise bir güneş sembolü almıştır. Arnavutluk'da bir süre Berat ve havalisine sahip olan Musacchi âilesine de Charles Quint tarafından verilen armada üç ufki şeridin içlerinde bir ay ile iki yıldız vardır (Res. 19)³⁵.

Ay-yıldız'ın Osmanlı Devletinde toprak dışında mimarîde kullanılışının şimdiki halde bildiğimiz en eski örneği Arnavutköyü'nde İzzet Mehmed Paşa çeşmesi idi. Yıkılan bu çeşmenin kitabesindeki tuğranın yanında ay-yıldız da vardır. Bu tuğra 1974'de Tevfikiye camii avlusunda duruyordu (Res. 26). H. 1206 (= 1791/92) tarihli olduğuna göre bu âlâmetin kullanıldığı en eski mimarî eser idi³⁶. Tophane'de Karabaş camii yakınında H. 1211 (= 1796/97) tarihli Bilâl Ağa çeşmesinde ise ayın için pek çok şuah, âdeta güneşi andırır bir yıldız görülmektedir³⁷. Kumkapı'da H. 1214 (= 1799/1800) tarihli III. Selim çeşmesinde tuğra'nın yanında bir ay-yıldız bulunmaktadır³⁸. Üsküdar-Haydarpaşa caddesi üstündeki H. 1217 (=1802/03) tarihli III. Selim çeşmesinde de ay-yıldız vardır³⁹. Eminönü'nde, Mısırçarşısı arkasında, Kurukahveci sırasında bulunan zarif bir eser olan H. 1221 (=1806/07) tarihli Hatice Sultan çeşmesini de ay-yıldız âlâmeti süslemektedir⁴⁰ (Res. 27). Eyüp'te Şeyh Murad tekkesinin dış avlu kapısı üstünde kabartma olarak işlenmiş ay-yıldız motifleri bulunuyordu (Res. 29-30). Maalesef bu kapı bugün tamamen tahrip edilmiş durumdadır. Ancak ay-yıldızlı kırık bir parça orada görülmektedir. Ne yazık ki bu kapıyı tarihlemek müm-

34 C. Moisil, *Stema României, originea și evoluția ei istorică și heraldică* (Arhivele Statului școala superioară de arhivistică și paleografie) București 1931, s. 1-2, res. 1 (Mircea cel Bătrân, 1390), res. 2 (Vlad I, 1396), res. 3 (Vlad Dracul, 1437), res. 4 (Radu cel Mare, 1497), res. Pătrașcu Vodă, 1557); bunlardan yalnız birincisi için bkz. V. Căndea, *An Outline of Romanian History*, Bucarest 1977, s. 24.

35 M.D. Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogiques des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris 1983, s. 361. Bu âile XVII. yüzyılda sönmüştür.

36 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, İstanbul 1943-45, II, s. 149, no. 114, s. 150'deki fotoğrafta ay-yıldızlı tuğrası görülüyor.

37 ay. yazar, *ay. esr.* II, s. 157, no. 121.

38 ay. yazar, *ay. esr.* I, s. 220, no. 228.

39 ay. yazar, *ay. esr.* II, s. 402, no. 313/107.

40 ay. yazar, *ay. esr.* I, s. 226, no. 234.

kün olmamaktadır. Fakat ay ve yıldızın biçimlerinden bunların da III. Selim devrinden daha geriye gitmediği, hatta belki de II. Mahmud veya Abdülmecid yıllarına ait olabileceği söylenebilir.

Karacaahmed mezarlığında cami önünde bulunan H. 1218 (= 1803/04) tarihli bir mezartaşındaki ay ile çok şualı yıldız bu âlâmetin artık iyice yerleşmiş olduğunu gösterir (Res. 25)⁴¹. Daha sonraları, Selimiye camii haziresinde, Mehmed Emin Ağa'nın H. 1232 (= 1817) tarihli mezartaşında da ay-yıldız ile karşılaşılmaktadır. Sonraları Sultan II. Mahmud (1808 - 1830) devrinde artık ay ve çeşitli biçimlerde yıldız hemen her yerde yer almıştır⁴². İstanbul-Bağdat kervan yolunun menzil yerlerinden birinin başında, Bostancı köprüsü önünde H. 1247 (= 1831/32)'de Sultan II. Mahmud hatırasına yapılan çeşme'de olduğu gibi⁴³, Sultan II. Mahmud'un türbesinin dışında, kubbeye yakın kısımda, her cephede mermere kabartma olarak birer ay-yıldız işlenmiştir. Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinde ise ay-yıldız artık iyice yaygınlaşmış olduğundan, üzerinde bu âlâmetin görüldüğü yapıları burada sıralamıyoruz⁴⁴. Ay-yıldız motifi XIX. yüzyılda çok yaygınlaştığından mimarî dışında da pek çok yerde kullanılmıştır. Tarihleri tesbit olunamayan bu çeşit küçük eserleri bu bakımdan erken bir devire indirmek mümkün olmaktadır. Nitekim Çanakkale tabakları gibi, (Res. 24)⁴⁵ ok sadak-

41 Bu mezartaşının bir fotoğrafını veren İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü Arşiv kısmı şefi Necdet İşli'ye teşekkür ederim.

42 Ankara Etnoğrafya Müzesinde bulunan Sultan II. Mahmud'a ait bir tuğrada (inv. no. 7603) köşede bir ay yıldız bulunmaktadır. Bir resmi Ettinghausen, *not 3'deki yerde* basılmıştır.

43 Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, II, s. 430, no. 336 130; S. Eyice, *İstanbul-Şam-Bağdat yolu üzerindeki mimarî eserler, I-Üsküdar-Bostancıbaşı Derbendi güzergâhı*, «Tarih Dergisi» sayı 13 (1958) s. 101-102, kşl. M. Kemal Özergin, *Kitabeler...*, s. 128-129.

44 Rıza Nur, *not 3'deki yerde*, s. 94'de Viyana'da Heeresmuseum (Askerî Müze) de bulunan yeşil renkli bir sancağın da resmini vermektedir (lev. XXI, 4). Şimdiki ay yıldızına çok benzeyen bu sancakda ay yatık olup, uçları yukarı bakar. Aynı içinde ise 1611 rakkamı vardır. Bunun belki ganimet olarak Avusturya'lıların eline geçtiği tarih olduğunu da kaydeder. Bu sancağın gerçekten o kadar eski olması çok şüphelidir.

45 C. Esad Arseven, *Les arts décoratifs turcs*, İstanbul tz., s. 168, res. 428; Gönül Öney, *Türk devri Çanakkale seramikleri* (Çanakkale Seramik Fabrikaları A.Ş. yayını), Ankara 1971, s. 22, no. 18. 1750-1850 olarak çok geniş biçimde tarihlendirilmiştir.

larında (Res. 10)⁴⁶, Osmanlı ordusunda askerlerin kollarına bağladıkları bronzdan muska mahfazalarında (Res. 22), hatta meşinden veya sim işlemeli, bel kuşağına takılan saat mahfazalarında vs. ay ve yıldız görülür (Res. 23). Ondokuzuncu yüzyıla ait mavi renkte bazı fincanların da dış yüzlerinde altın yaldızlı baskı olarak işlenmiş yayvan hilâl ile sekiz şualı yıldız motifleri bulunmaktadır⁴⁷. Ancak daha sonraları bazı resmî Devlet mühürlerinde ay-yıldızın yer aldığı görülür. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin H. 1256 (= 1840) tarihli bir diplomasında, başkta böyle bir amblem yer almaktadır⁴⁸. Bu arada şu hususa da işaret etmek yerinde olacaktır ki, yapılaş tarihleri eski olmakla beraber çok sonraları tamirler sırasında, yukarıda adı geçen Trabzon Ayasofya'sında da olduğu gibi, bazı yapılara da ay-yıldız işlendiği dikkate alınarak aldanılmamalıdır. İstanbul'da Fındıklı'da H. 1169 (= 1755/56) tarihli Zevkî Kadın çeşmesi⁴⁹ ile Milâs yakınında Kadızâde köprüsünün kitabesi akla gelir. Bunlardan birincisindeki motif bugünkü ay-yıldızın aynı olduğuna göre, herhalde arkasındaki Salıpazarı sarayı, İstanbul Kolordu merkezi olduğu yıllarda yapılmış olmalıdır. İkincisi ise H. 1296 (= 1878)'deki tamire âittir⁵⁰.

Osmanlı devrinde Türk bayrağı Zülfikârî veya üç hilâllî olmakla beraber, daha XVI. yüzyılda Batı'da Osmanlı Devletinin âlâmeti olarak seyrek de olsa ay ve çok şualı yıldız tanıyorlardı. Fakat ay-yıldız'ın bir Devlet sembolü olarak resmen kabulü şimdiki halde bildiğimiz kadarı ile III. Mustafa devrinde başlamış, I. Abdülhamid ve bilhassa III. Selim devirlerinde gelişerek yerleşmiş olmaktadır. Yoksa ötedenberi ileri sürüldüğü gibi ay-yıldızlı Devlet sembolü III. Selim yıllarında, veya daha yaygın bir görüşe göre II. Mahmud dev-

46 C. Esad Arseven, *ay. esr.*, s. 325, res. 655. Burada XVII. yüzyıl olarak tarihlendirilmiştir. Fakat süsleme motifleri XVIII. hafta XIX. yüzyıllara işaret etmektedir.

47 Üzlifat Canav, *Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam eserler koleksiyonu*, İstanbul 1985, s. 126-127, no. 256-263.

48 Feridun Nafiz Uzlu, *Bir sertifika*, «Türk Tıp Tarihi Arkivi», VI, sayı 21-22 (1943), s. 3, res. 2.

49 İ.H. Tamşık, *İstanbul Çeşmeleri*, II, s. 114, no. 85.

50 Cevdet Çulpan, *Türk Taş köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı devri sonuna kadar* (Türk Tarih Kurumu Yayını, VI, 16), Ankara 1975, s. 198, no. 122.

rinde ortaya çıkmış değildir⁵¹. Bu küçük araştırmamız bu mevzuda söylenebilecek muhakkak ki son söz değildir. İleride bulunacak daha başka bilgilerle Türklüğün vaz geçilmez sembolü olan ay ve yıldızın tarihçesi daha iyi bir biçimde aydınlığa çıkacaktır.



Bir Rûfâî şişinde ay ve yıldız.

Modern Fransız mimarisinde ay-yıldız Marsilya civarında yeni yapılan bir villanın pencere parmaklığı (*Décoration Internationale*, sayı 57, 1933).



51 Gerek Rıza Nur, *not 3'deki yerde*, s. 127; gerek Artin Paşa, *not 3'deki yerde*, s. 158-159; gerek Ettinghausen, *not 3'deki yerde*, s. 384, ay-yıldızın Nizâm-ı Cedid ile kabul edildiğini, III. Selim'in hal edilerek ölümü üzerine kaldırıldığını, ancak Yeniçeri teşkilâtı lağvolunduktan sonra 1826'dan itibaren II. Mahmud tarafından yeniden ihdas edildiğini yazarlar.

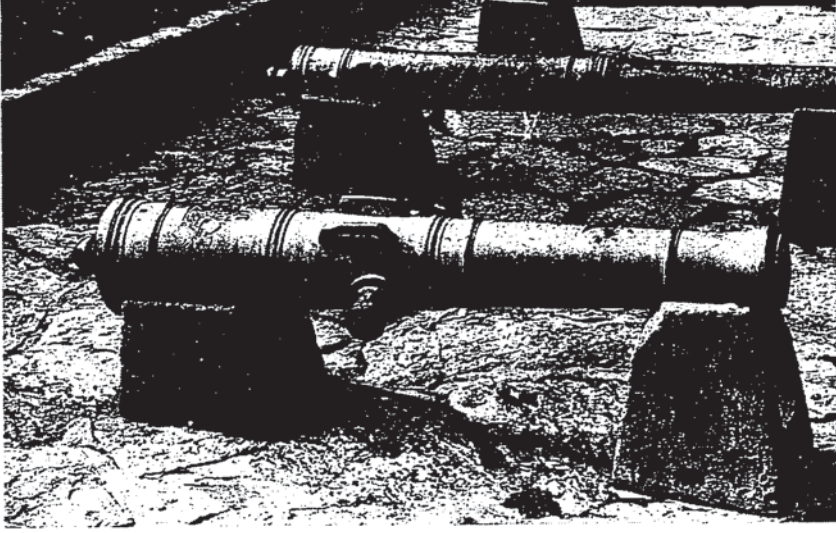
خداوندگار اسبق سلطان مصطفی خان ثالث زمانه کتبه • بادشاهان اسلاف آت سفرتیه زادوست
چنگ وجد آلدن اولان طوب کله کوب استعمال اولوب • طوبجیلر او جاغنده ریخته اولان مصنع طوبلرک
وکوک ساؤرک فتح نایسند ایجاد اولنان کبیر طوبلرک فالبنه سلطان بولنان بادشاه عالمناهل
اسم ساییسی رسال ناییسی دخی رسم اولوب • لکن طفرای غزای هاپون رسم اولنماش ایدی
سلطان مشار الیهک زمان سعد اقترائند فراخه دولتندن ظهور ایدن هزار فن فزک بیکزاده نام قوت
مرفتیه طوب دوکک • و صکره درونی دلوب تحلیه ایملک امرندن بیه صنعت تعلیم و تسهیل و تفهیم
ایدوب محسنات معارفدن اولوب • دولت عثمانیه به مخصوص اولان نشان شریف عالمناهل
دخی رسم اولنمی مستحسن اولقله ~~تتمه اولنمش ایدی~~ ~~علاء السلطان~~ • توفیق الشرح ۱۷۷۷
تاریخند مزبور طفرای زیبا دخی رسم املا اولنمش ایدی • حال سلطان زمان عبدالحمید خان حضرتاری دخی
رسم مزبور ایبقا واستحسان بیور مغله قانون امور سائره کبی اودخی عادت باقیه اولنمدی و محله قید ایله
الی ماشا والله یادگار دوران و پرکذرا خون قلمشدر •

۴

سید محمد طاهر اغا • اوردن ظهور راستا بولده بیجه زمان برستان کبیره خواجه کی ایکن قویوچی باشی و قویوچی باشی
اولوب معدن امانی بیده و خان کربک امانی وینه معدن امانی بیده ایساقچی • خراب اولان انبار لریناسی اتمامند
بعض خدمت ایله مشغول ایکن صخره امانی توجه ایدوب • ثانیاً بیدلج مدینه متوره ده اوج سنه اقامت
اوزره اولوب • شرفیاب تراب ~~سلطان~~ تاریخند شام شریفه روان و شهادتله خرم جان و سرمقطوعی
دولت علیه ده باب هاپونه بعد الوضع اثر ~~تتمه~~ خیر اولان زاویه سی چارندن دفن و سنک مزار ایله جالب دعاء
امت مرحومه اولمشدر •

۵

مجدوب درویش عثمان • سابقا رئیس لاطینا اولان قاضی عسکر محمد سعید امددینک عتقاسندن اولوب
• خدمتند ایکن حذب الهیه ظهور • و برکله و بخرقه اختیار • خرمخانه باشند واقف قوللق
دوره سندن قرار • و بیجه زمان • بحال اوزره • اوقا کذرا اولوب • موت مجدوب ~~۱۷۷۷~~ تاریخ
جازی ~~تتمه~~ • نجاة وفات • واسکی او طه لره • التمش برصولا قهر قوسی پیشکاهند واقف صفه
اوزره دفن اولمشدر •



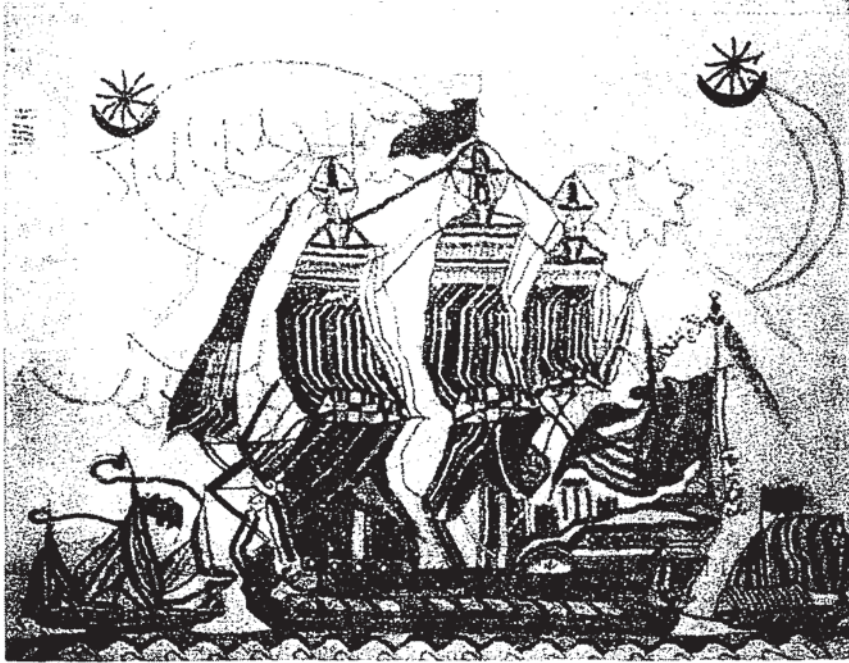
Res. 2 — Rumelihisarı'nda H. 1217 (= 1802/03) tarihli ay-yıldızlı top.



Res. 3 — Aynı topun üstündeki tuğra.



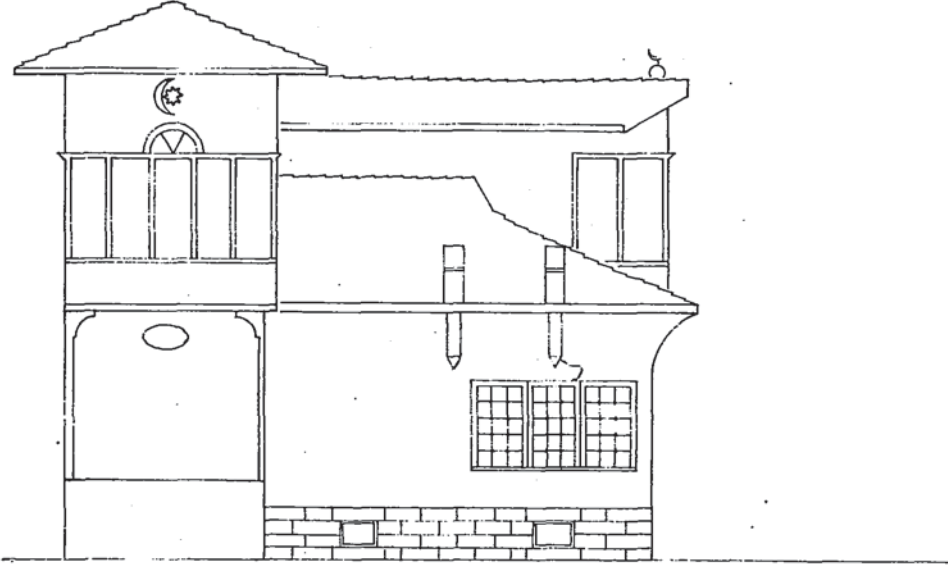
Res. 4 — Aynı topun üstündeki ay-yıldız.



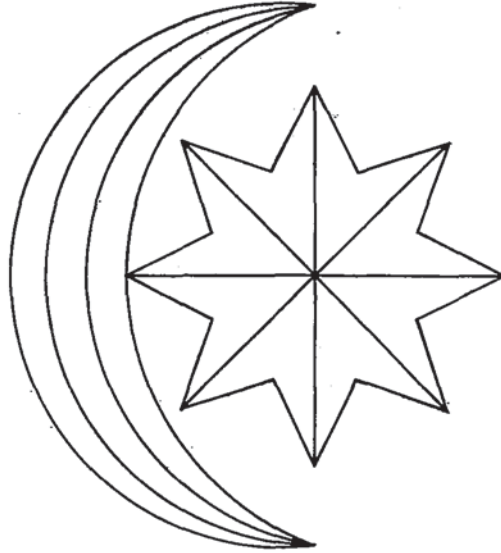
Res. 5 — Chicago'da Burbon J. Berry koleksiyonu (The Art Institute)'nda bir Türk işlemesi üzerinde ay-yıldızlar.



Res. 6 — Eski kâğıtlarda H. 1219 (= 1804/05) tarihli sudamgalarında ay-yıldız.



Res. 7 — Sivas'da üzerinde ay-yıldız olan H. 1211 (= 1796/97) tarihli konak.



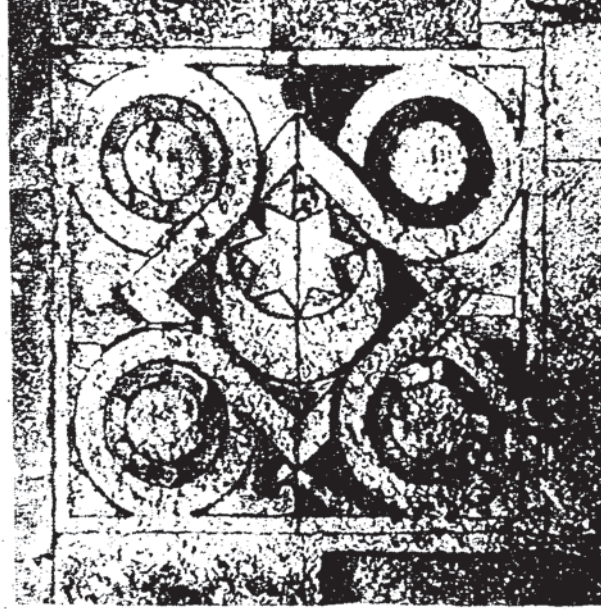
Res. 8 — Sivas'daki konaktaki ay-yıldız.



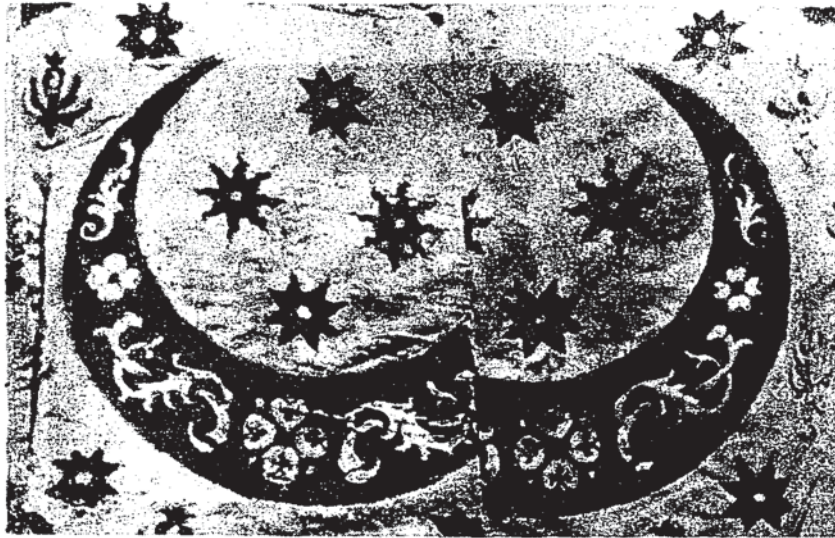
Res. 9 — Sultan IV. Murad (1623-1640)'a ait olarak kabul edilen kadife kumaş üzerinde hilâl motifi.



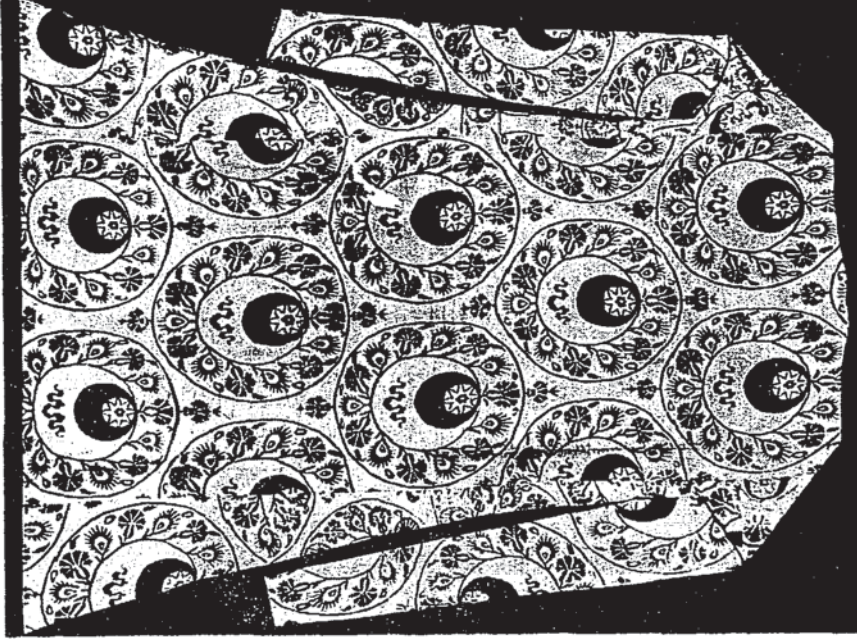
Res. 10 — Ok sadağı üstüne işlenmiş ay-yıldız.



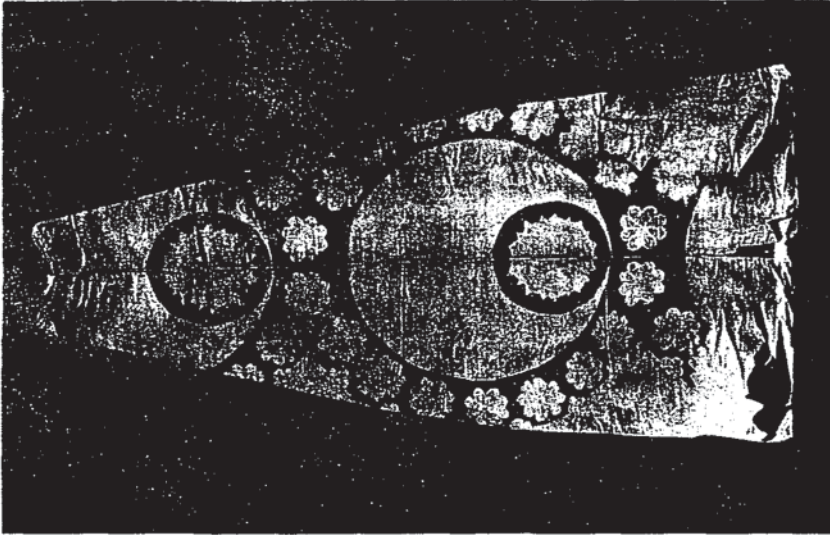
Res. 11 — Trabzon'da Ayasofya camii duvarında ay-yıldız.



Res. 12 — Sultan III. Mehmed (1595-1603)'e ait olarak kabul edilen gömleğin üzerinde ay ve yıldızlar (Topkapı Sarayı Müzesi no. 4496).



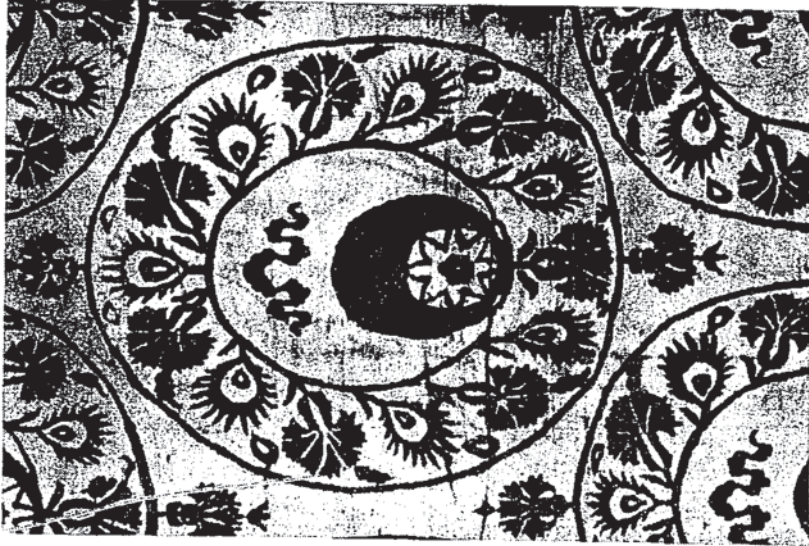
Res. 14 — Sultan III. Murad (1574-1595)'a ait olarak kabul edilen ipek gömlek üzerinde ay ve yıldız (Topkapı Sarayı Müzesi no. 4649).



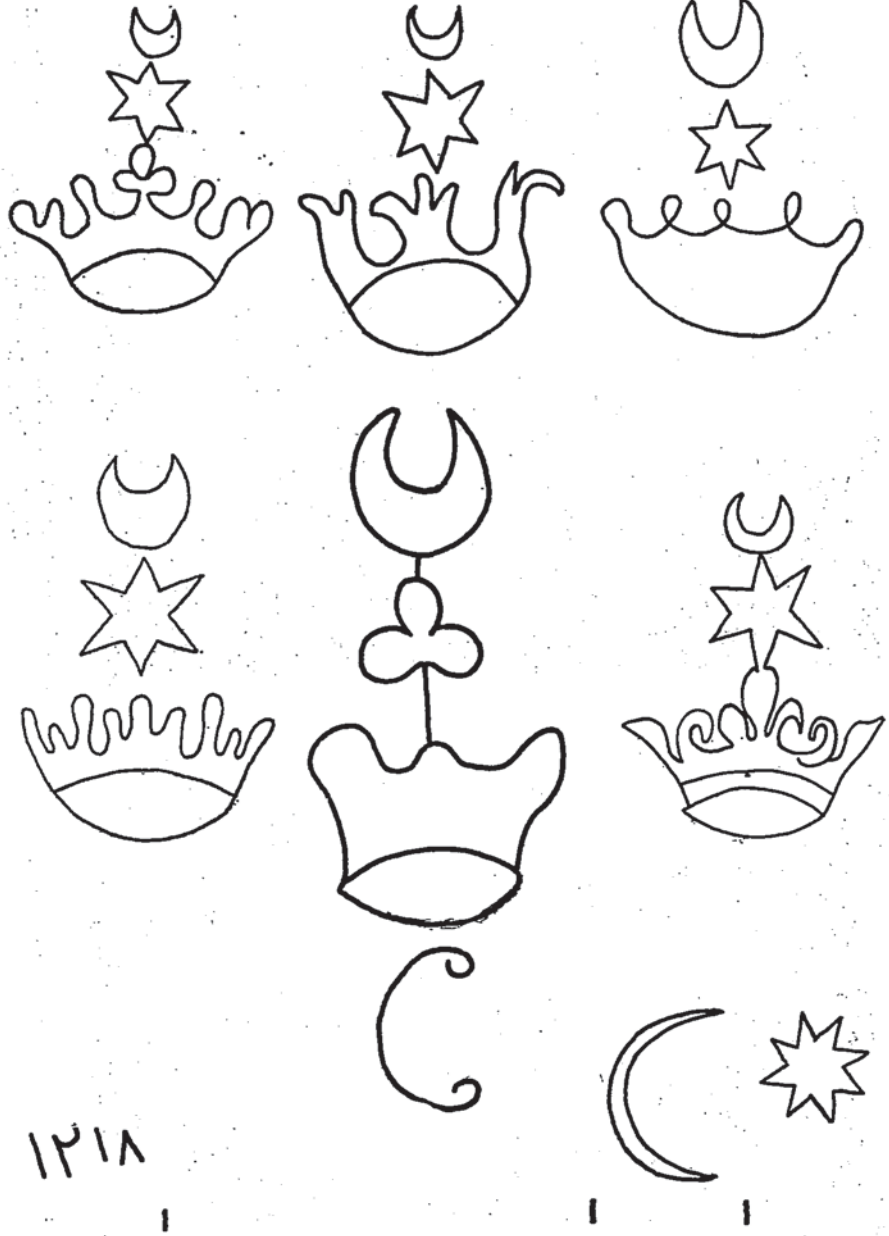
Res. 13 — Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566)'a ait olarak kabul edilen çakşır üzerinde hilâl ve güneş (?) (Topkapı Sarayı Müzesi no. 4414).



Res. 16 — Birinci Viyana kuşatmasının (1529) hatırası olarak Stephansdom'a konulan ay-yıldız.

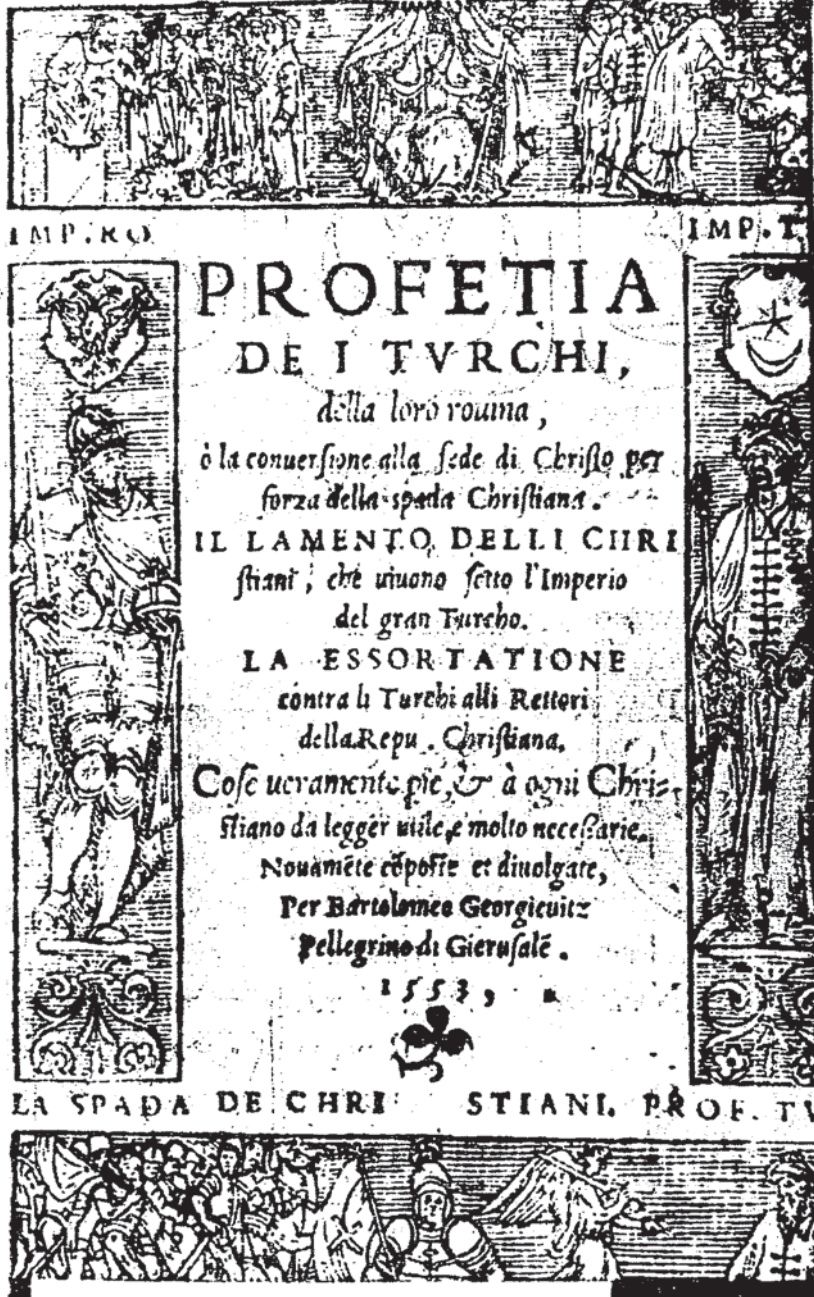


Res. 15 — Aynı gömleğin detayı.

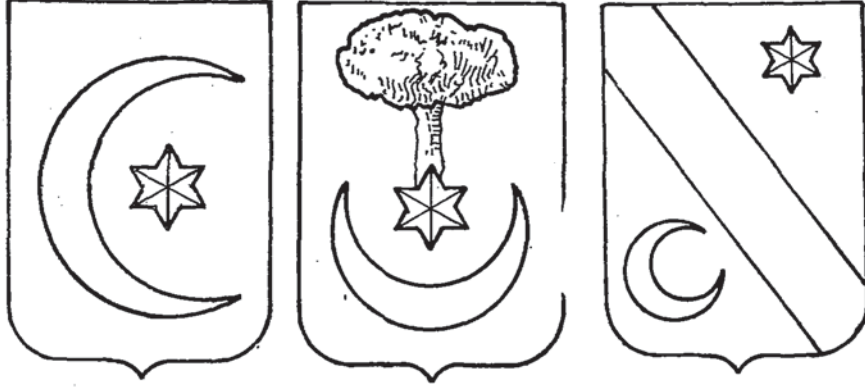


IPIA

Res. 17 — Eski Avrupa kâğıtlarında ay-yıldızlı sudamgaları.



Res. 18 — Roma'da 1553'de basılan kitabın başlık sahifesinde Osmanlı Devleti arması olarak ay-yıldız.



Res. 19 a - İtalya'da Cenova ailelerinden Pedralbes, Tomasini, Brevei ailelerinin asalet armaları.



b - Arnavutluk'da Mucacchi ailesinin arması.



c - Eflâk Beyi Mircea'nın armasının deseni (karş. Resim 20).



Res. 20 — Eflâk Beyi Mircea cel Batrin'in mühüründeki
armasında ay-yıldız.



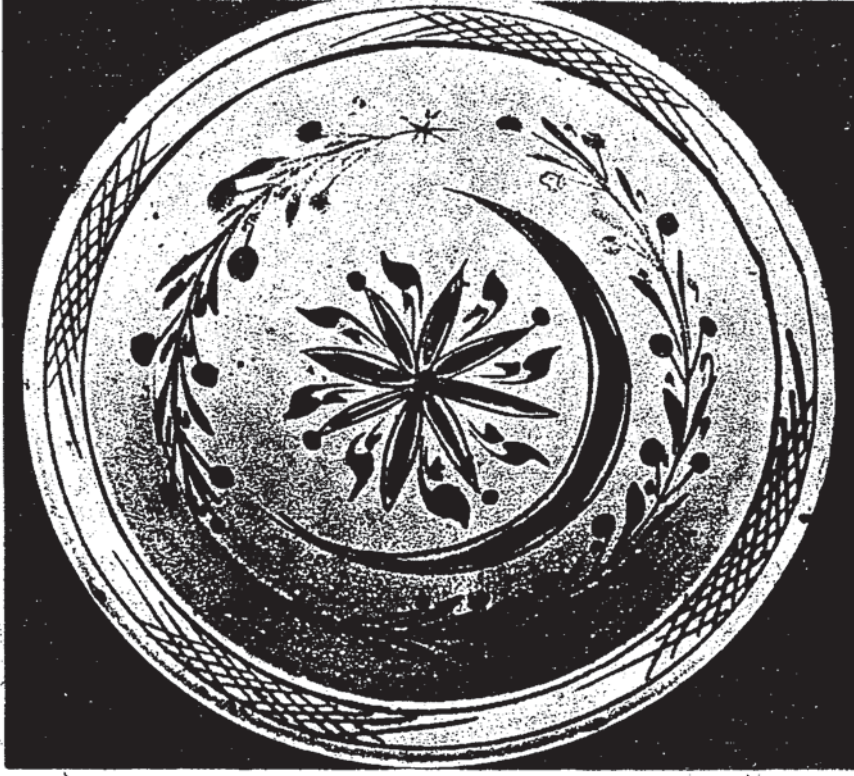
Res. 21 — Aya İrini kilisesi (eski Harbiye Ambarı - Askerî Müze)
kapısında ay-yıldız.



Res. 22 — Evvelce erlerin kullandıkları muska mahfazası üstünde ay-yıldız.



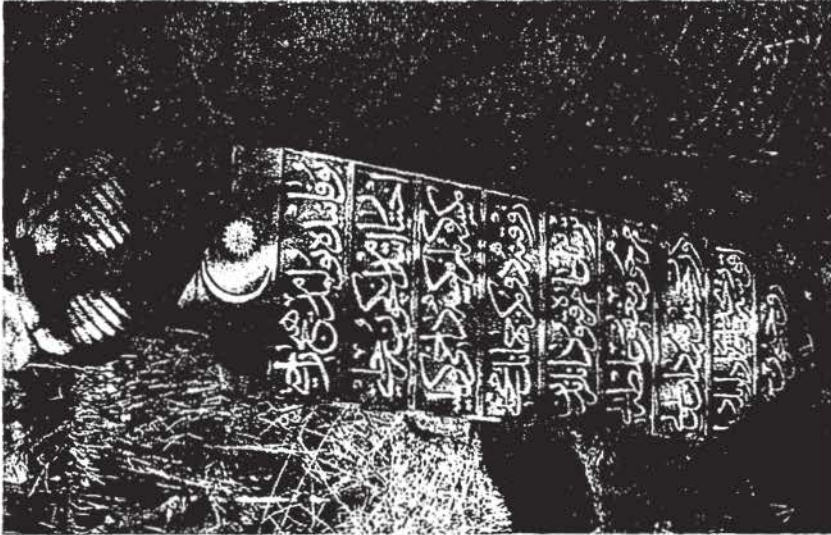
Res. 23 — Eski bir saat mahfazası üstünde sim işleme ay-yıldız.



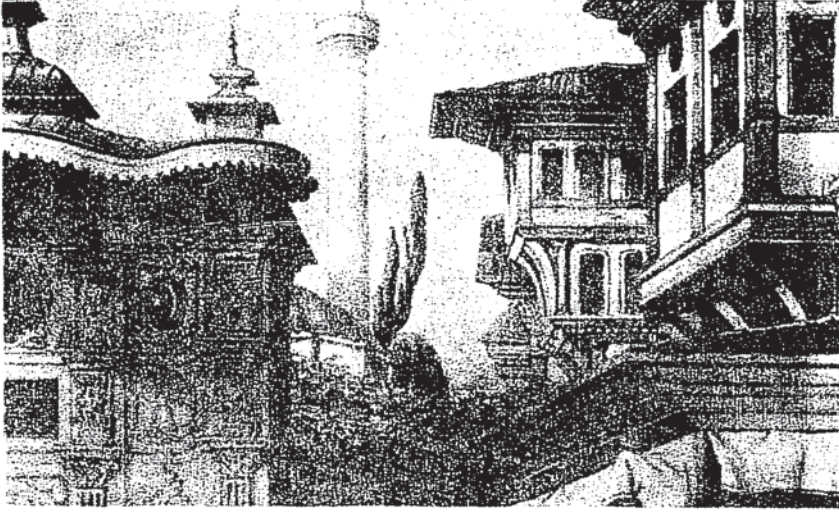
Res. 24 — Bir Çanakale tabağı üstünde ay-yıldız.



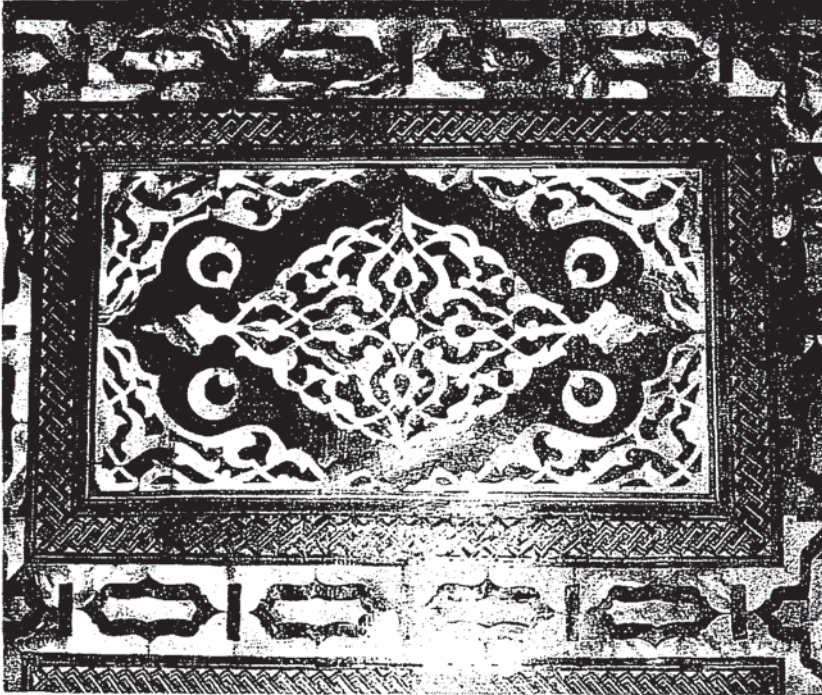
Res. 26 — Arnavutköy'nde H. 1206 (= 1791/92) tarihli İzzet Mehmed Paşa çeşmesi tuğrasında ay-yıldız.



Res. 25 — İstanbul'da Karacaahmet mezarlığında H. 1218 (= 1803/04) tarihli bir mezar taşında ay-yıldız (Foto N. İşli).



Res. 27 — Eminönü'nde H. 1221 (= 1806/07) tarihli Hatice Sultan çeşmesinde ay-yıldız (Lewis'in gravürü).



Res. 28 — IV. Murad zamanında yapılan Bağdat Köşkü'nde bağa ve sedef işlemler arasında ay-yıldız.



Res. 29 — Eyüp'de Şeyh Murad tekkesi kapı kemerinde ay-yıldız (yıkılmadan önce).



Res. 30 — Aynı kapı kemerinden moloz arasında bulunan son parça.